

Sjøsamiske spor i Tromsøområdet

Trude Fonneland og Ingrid Sommerseth

<https://doi.org/10.7557/ottar.8064>

Historisk sett har store delar av det som i dag omfattar Romsa suohkan (Tromsø kommune) hatt bufast og sesongmessig sjøsamisk busetnad. Kulturminne og skriftlege kjelder vitnar om spor etter eit folk som levde av fiske, jakt på villrein og rowilt, fangst av kobbe og nise og tamdyrhald. Utover 1500-talet vert dei sjøsamiske bygdene i fjordane kring Romsa/Tromsø kjend gjennom skattelistene, men då fornorskingspolitikken stramma grepet forsvann spora etter det sjøsamiske folket litt etter litt.

Arkeologisk kjeldemateriale fortel om jakt- og fangstbuplassar i fjordane kring Romsa/Tromsø som er fleire tusen år gamle. I 1927 vart det funne ein beinharpun i Gjæverbukta i Romsa/Tromsø som kan daterast til ikring 900 før vår tidsrekning. Harpunspissar av denne typen vert knytt til samisk jakt og fangst av sjøpattedyr. Frå jernalderen av, i tusenåret etter vår tidsrekning, finst arkeologiske funn som kan knytast både til samisk og norrøn busetnad i Tromsøområdet. På vestsida av Tromsøya er fleire norrøne gravminne på gardane Åsgård, Holt og Søndre Langnes, og i Workinnmarka er det funne ein sølvskatt frå siste del av vikingtida. Sølvskatten fortel om samisk og norsk samkvem og handel. Alle desse funnområda er borte i dag som fylgje av utbygging og byutvikling.

I Ottars beretning frå om lag 890 til kong Alfred av England fortel høvdingen Ottar; at han budde lengst nord av alle nordmenn, og i landet nord for han, var det samar som heldt til og som her dreiv jakt om vinteren og fiske om sommaren. Det er fleire ulike stadar som har vorte framheva som moglege heimar for Ottar som dei kjende jernaldergardane Greipstad, Hillesøy og Brennsholmen på Sállir/Kvaløya eller Botnhamn på Sázzá/Senja, men også Bjarkøy i Sør Troms. Gjennom kontakt og handel med samane sikra Ottar seg varer av stor verdi, som han omsette på marknader lenger sør i Skandinavia. Også andre kjelder frå vikingtida fortel om háløyghøvdingar som var avhengige av eit godt samarbeid med samane for å sikre handel og vareutveksling.

Registrerte sjøsamebusettingar

Fram til ca. 1550 er dei skriftlege kjeldene sparsame med tanke på skildringar av samisk busetnad i Tromsøområdet. Frå midten av 1500-tallet gjev svenske skattemantalslister ei delvis oversikt over sjøsamefamiliar og deira busetnad. Listene inneheld ei oversikt over talet på samiske skatteytarar og representerer slik ikkje eit fullstending bilete av sjøsamisk busetnad i Tromsøområdet. Ein skatteytar representerer i desse kjeldene ein

familie eller eit hushald. På Dukneset på Ávká/Håkøya er det registrerer ei stor fellesgammetuft. Tufta etter fellesgamma står som eit eksempel på type busettingsspor og bruksområde for den sjøsamiske busettinga i Romsa/Tromsø.

I «Mandtal over sjøfinnene 1601» vert namngjevne sjøsamiske menn frå Varanger til Beiarn som betalar skatt til kongen av Danmark-Norge lista. I den gong Tromsø len er namnet på rett i underkant av 150 sjøsamiske menn registrert. Gallafierda/Kaldfjord, Gáhttovuotna/Kattfjord, Málatvuotna/Malangen, Báhcavuotna/Balsfjord, Gáranasvuotna/Ramfjord, Uvdovuotna/Sørfjord og Olggosvuotna/Ullsfjord er alle kjende sjøsamiske fjordar i kjelder frå andre halvdel av 1500-talet. Mellom anna står Náhkkennuorri (Straumen) i desse kjeldene oppført som skatteoppkreivingsstad for Ullsfjordsamane. Ifylgje Just K. Qvigstad (1853–1956) vart gardsbruket Nakken omtalt som Náhkkesiida og kan ha vore hovudbuplass for ein eigen sjøsamisk siida (sjå Sveen 2003).

Frå garden Náhkkennuorri er forteljinga om Inger Nakken nasjonal kjent. Inger Nakken (1805–1873) var ei samisk kvinne som med fare for eige liv, berga så mange som 11 menneske frå drukningsdøden. I 1851 mottek ho, som fyrste kvinne og same, Kongens Borgerdådsmedalje for sitt heltemot. Medaljen skulle berast i ei sølvkjede om halsen som teikn på kvinneåid. I tillegg mottok Inger ei belønning av statskassen på 30 spesidalar og 30 spesidalar frå hans majestet sine egne midlar til innkjøp av ein passende båt.

I en reportasje i *Tromsø Tidende* den 5. oktober 1851 kan me lesa: «*I dag erholdt Enken Inger Johnsdatter Nakken Medaljen for Borgerdaad hvormed hun er benaadet. Høitideligheden foregik i Kirken i Menighedens Overvær efterat Gudstjeneste var endt, og blev indledet med et Foredrag af den konstituerede Amtmand, Byfogd Knap, som derpaa hængte Medaljen om hende. Den Baat, som H.M. Kongen af sine egne Midler havde foræret hende, havde hun allerede modtaget, og ankom hun i den til Kirken.*»

Funn frå Tromsøya: Sølvskatten frå Workinnmarka datert til 1000-talet og harpunspiss i bein frå Giæverbukta datert til rundt 1000 fvt. Foto: Adnan Içagici og Ingrid Sommerseth

Det er kjend att sjøsamane sine busetnadsområde var konsentrert til område med dyrkbar jord slik som småfjordane på Ráneš/Ringvassøya, på Ráidna/Reinøya og på fastlandet. Fyrst i middelalderen etablerte ei norsk busetjing seg på øyane med fiske som hovudnæringsveg. Frå 1550 og fram mot 1700 ser ein ei gradvis endring i busetnadsmønsteret for heile kysten, og den norske befolkninga, som tidlegare i hovudsak hadde hatt tilhald på øyane, ekspanderer inn i dei samiske områda i fjordstrøka for å nytte seg av jordbruksressursane. I Tromsøområdet veks den norske og samiske

befolkninga kraftig frå 1700-talet. Det også i denne perioden at fleire reindriftssamar frå områder som blant anna Eanodat/Enontekis, Čohkkiras/Jukkasjärvi endrar si næring og buset seg fast i dei sjøsamiske fjordstrøka i Tromsøområdet.

Thomas von Westen sine misjonsreiser

Presten Thomas von Westen, som var leiar for Misjonskollegiet sin misjon retta mot samar i Noreg, utførte tre store misjonsreiser i samiske

Maleriet av kunstnar Ingjerd Solvang fortel oss korleis Inger Nakken kan ha sett ut. Det er etterkommar av Inger Nakken, Dag Nilsen som eig maleriet. Foto: privat

områder. På alle reisene i åra 1716, 1718 og 1722 vitja von Westen Tromsøområdet. Ein viktig del av von Westen sitt misjonsarbeid var å tilsette såkalla skulemeistarar og misjonsmeistarar. I Olgosvuotna/Ullsfjord vart den fyrste organiserte skuleverksemda ein kjenner til i Tromsøområdet etablert. von Westen var oppteken av at forkynninga til den samiske befolkinga måtte skje på deira eige morsmål og han refsa prestane for å gje samane utfordrande kyrkjelege vilkår. Samtidig skildra von Westen samane i Tromsøområdet som dyktige trolldomsutøvarar. Et lokalt segn fortel at då von Westen vitja Skutvik i Malangen fekk han hand om tre goavdát/trommer som han øydela. Segna fortel vidare at då von Westen kasta ei av trommene på sjøen, forvandla ho seg straks til eit undervassskjer, kalla Furustøl, som den dag i dag er synleg ved fjæra sjø.

Sjøsamane som von Westen møtte i Tromsøområdet var også kjende under nemninga «bufinnar». Major Peter Schnitler skildrar dei i 1743 slik: *«Buefinner ere de, som fra ældgammel tid og umindelige årer her have siddet på deres eegene gårder, hvilke gemeenlig kaldes finne-odel: den de bruge og drive, som andre norske bønder, med heste, stor og små fæe, og deraf svare skatt til Cronen, de fare og ud i fiordene og havet på fiskerie, og nære sig på eet stæd i alle måder, ligesom andre nordmænd»* (gjengitt i Qvigstad 1929:3).

Sesongmessige bustadar og kombinasjonsnæring

Fram til byrjinga av 1800-talet var grensene mellom reindriftssamisk og sjøsamisk nærings-tilpassing ikkje like klare som i dag. Å eige rein, drive fiske og elles berge seg gjennom dei næringsvegane som vart tilgjengelege i området var norma før den moderne pengeøkonomien. Desse endringane førte til større spesialisering og utvikling av åtskilte hovudnæringsvegar som gardsdrift, reindrift og fiskeriverksemd og ikkje minst faste busettingar.

Den eldre sjøsamiske tradisjonen med sesongmessige busetnader er godt dokumentert mellom anna av Qvigstad som skriv:

Sjølappene var endnu mindre stationære end Nordmændene. De havde i gammel tid almindelig 2 eller 3 Bopladser; «Sommersæde», «Vintersæde» ofte også «Høstsæde» (lappisk Gæssesaddje, Dal'vesaddje, Cak'casaddje, som ofte forekommer i stedsnavne). Forfatteren af «Om Findmarken» (1570–1590) fortæller endog, at Sjølappene boede hvert Aar paa fire Steder: om Sommeren i Fjordene og ude paa Øerne, om Høsten paa Fastlandet ved søsiden hvor det var Skov, om Vinteren tilfjelds i

«Fiske med klepp» frå fyrste halvdel av 1750-talet. Sjøsamar i eit kystlandskap med høge fjell og grande fugleliv. Illustrasjonen kan tolkast som å vise kveitefangst, der samar held ei kveite fast med ein høtt. Illustrasjon av misjonær Knut Leem (1696–1774)

Skoven, om Vaaren ved Søsiden (Qvigstad, i Rygh 1924).

I boka *Under Blåmann: Bygdehistorie frå Kaldfjor-dområdet* høyrer me om sjøsamen Peder Povelsen på Sállir/Kvaløya som kombinerte reindrift med fiske. Povelsen eigde ei gamme på Bjørnslett i Gallafierda/Kaldfjord, like ved den nedanfor omtalte Sieidegeadgi. Han hadde i tillegg bustad i Hoggebohtu/Håkøybotn. Han eigde nokre rein som gjekk på fjellet og hadde også ein seksringsbåt. Dødsbuet frå 1766, ført i pennen av sorenskrivaren, fortel med andre ord om ein rik mann med

næringsmessig kombinasjonsdrift og eit sesongbasert busetnadsmønster.

Samisk busetting på Tromsøya

Då den smått vaksande byen på midten av 1800-talet var på leit etter passande byvåpen la spesialist i heraldikk, Axel Kaltenborn, fram eit forslag til Tromsø i form av det han omtalte som eit vakkert symbol, nemleg «*en sjøfinn i sin Fiskedragt ved sin Baad*». Det at Kaltenborn såg det sjøsamiske som eit opplagt motiv for eit byvåpen, fortel oss at sjøsamisk kultur var ein sentral del av dåtidas Romsa/Tromsø. Maleri og teikningar frå 1806 av fleire

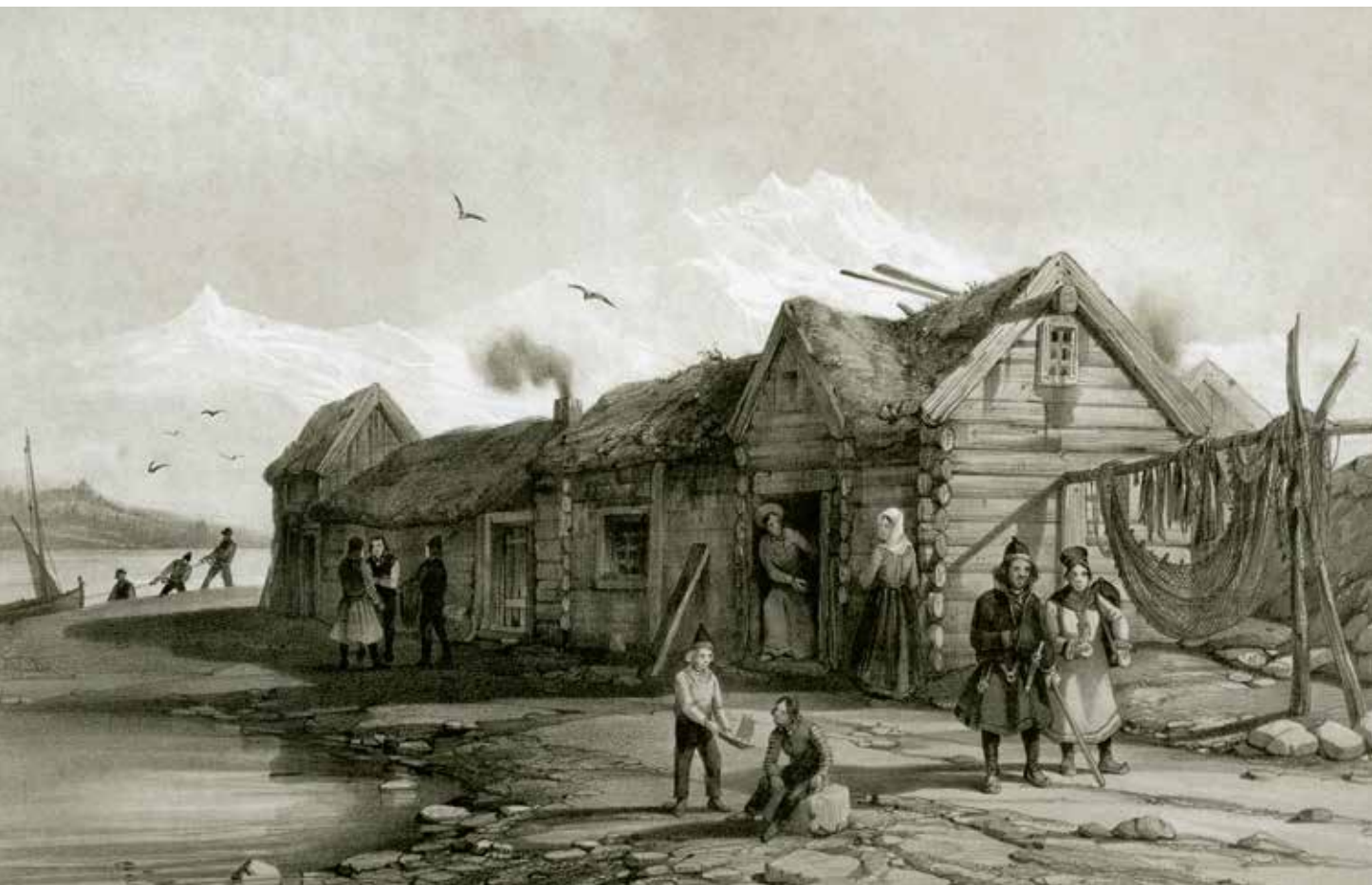
gammar på Finngamgrund der Kunstforeininga (det gamle Tromsø museum) står i dag og i Hansjordnesbukta, er sterke vitnesbyrd etter samane sin busetnad, handel og levevis i Romsa/Tromsø. Den vaksande handelsstaden var ein viktig stad for samene for å få seld fisk, reinkjøtt, skinn, pels og andre varer, og for å kjøpe eller byte til seg varer som mjøl, tøy og anna husgeråd.

På søndre Langnes, like sør for Giæverbukta, har arkeologar funne spor etter gammetufter og teltbuplassar. På vestsida av Prestvannet har ein funne spor etter teltbuplassar, og på Røstbakk-toppen var det på slutten av 1700-talet ein større sommarbuplass. Då området vart utbygd gjorde ein her funn av krutthorn, kuletang, svovelkopp, lassoring og russiske småmynt i ei lita hole i det som no er Fagerlivegen. Dei samiske busetnadene på øya var truleg ikkje heilårsbustadar, men seongsbasserte opphaldsstadar som ein nytta, når ein hadde ærend og skulle til byen for å delta i marknader og i kyrkjehelger.

På sluten av 1800-talet finst, i fylgje Qvigstad, tre samiske dialektar i Tromsø; *appe-samme* (hav-samisk), *vuönn-samme* (fjordsamisk), og ein tredje dialekt som vart snakka av reindriftssamane som

hadde sine faste reinbeiter i Tromsøområdet. Qvigstad publiserte i 1935 ein oversikt over meir enn 800 samiske stadnamn frå Troms fylke. Qvigstad skriv; *På fastlandet har sjølappene der, hvor der er gammel lappisk bosetning, lappiske navn på fjorder, halvøer, nes, fjell og berg, elver og vatn, så langt som den lappiske bosetning rekker. Overalt hvor de har vanket som gjætere, på jakt, for å hente ved, sanke bær, samle sløke og sennegress eller nytte utslåtter, har de gitt alle små lokaliteter (bakker, hauger, store stener, berg o.s.v) navn så de nøiaktig kan angi hvor de har færdeses eller hvor kreaturene er å finne. Når sjølappen har rodd langs stranden, har han merket sig alle fremtredende punkter i terrenget og gitt dem navn (1935:8).*

I 2018 vart 20 samiske stadnamn i Romsa/Tromsø likestilte med dei norske stadnamna. Dei samiske stadnamna frå Tromsøområdet fortel oss om lange samiske røter. Ofte er stadnamna knytt til kunnskap om naturen, lokale naturressursar og topografiske forhold. Nokre av stadnamna inneheld også rettleiing i forhold til særskilde stadspesifikke praksisar. Om sjøsamane sine offringar til sieiddit skriv Anders Larsen: *sjøsamene var glade i kveitehode. De kokte det og ingen mat var som god som det. Derfor ofret de fordom kveitehodet til*

Tromsøværingar i eit tidleg bymiljø i 1838, i området der kjøpesenteret Nerstranda står i dag. Teikning i Atlas Pittoresque av Auguste Mayer som deltok på den franske Recherche-ekspedisjonen.

←↑Nokre funn frå den samiske busettinga i Fagerlivegen på Røstbakken i Tromsø, eit krutthorn og ein lassoring, datert til slutten av 1700-talet. Foto: Mari Karlstad

Trollsteinen på Finnhaugen i Lanesbukta ved Bjerkaker skule. Steinformasjonen ligg i eit område med kjend samisk busetting. I avisa Nordlys frå 6.mai 1952 er det sist gong vi høyrer at namnet er brukt offentleg; «Den gamle laden ved Finnhaugen er nå revet og fraktet bort, som ledd i arbeidet med området for Riksmessa». Foto: Ingrid Sommerseth

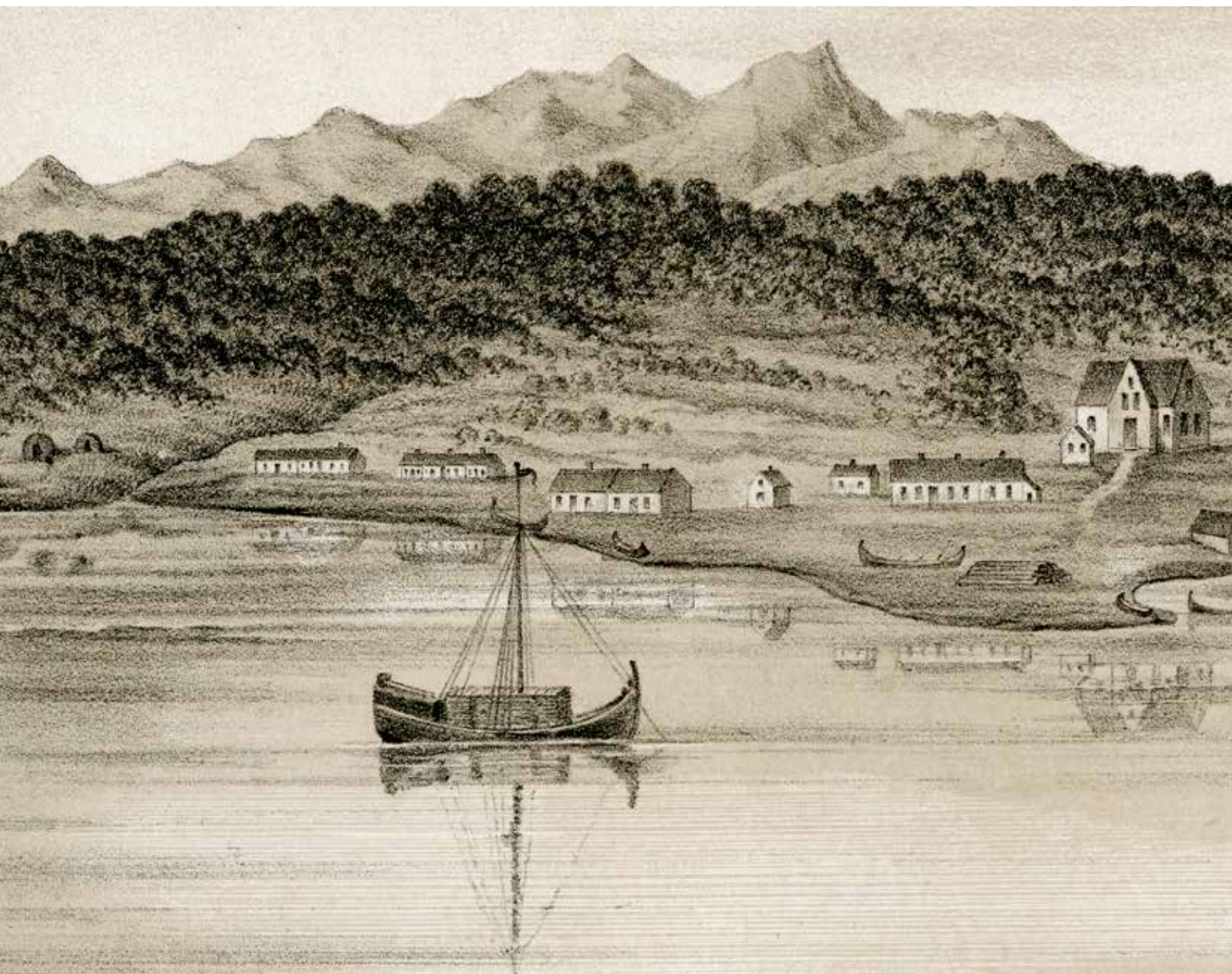
offerstenen (Sæide). Deres avgud skulle få det beste de hadde (Larsen i Qvigstad 1950:18). Siedegeádgi på Sáallir/Kvaløya er ein viktig offersteinen i Gallafierda/Kaldfjord. På norsk er staden kjend som «Seisteinen». Ved å ofre fiskefett til steinen kunne ein sikre seg ei god fiske- og fangstlukke. Siedegeádgi vart også nytta som ei fiskemed og referansepunkt i fjorden.

Også norske stadnamn kan fortelje om samisk tilhøyrse til og bruk av eit landskap. Det norske namnet Finnhaugen som var i bruk fram til 1940-talet viser til ein sommarbuplass for samiske familiar i Lanesbukta ved dagens Bjerkaker skule. Trollsteinen, som er gjeven namn av Tromsøfolk,

finn ein midt i skulegarden. Kanskje var steinen ein gong nytta som sieidi?

Frå fornorsking til gryande revitalisering

I folketeljingane etter krigen (1946, 1950, 1960, 1970), ser ein stor nedgang i talet på registrerte samar. Etterkrigstida var prega av velstands-optimisme og modernisering. Dette var også ei tid der tanken om likskapssamfunnet stod sentralt. Ein slik samfunnskontekst gav lite rom for fokus på etniske skilnader. Om desse samfunnsendingane skriv Qvigstad i 1935, «Når lappene således forsvinner, kommer det av at de antar norsk klædedrakt, levemåte og sprog og ophører å tale lappisk: de regnes da som nordmenn» (1935:5).

Utsnitt frå Lorentz Schanche si teikning frå 1806. Her ser me kyrkja, Prostneset der det ligg båtar i ulike storleikar og ein stabel med tømmer og fire torvgammar rett utanfor bygrensa, på Finngamgrund der Kunstforeininga (gamle Tromsø museum) står i dag.

Innbyggjarar som før krigen stod registrert som samisk og kvensk vart med andre ord etter krigsåra registrerte som norske. Dei harde fornorskingstiltaka som vart iverksette frå midten av 1800-talet og utover ramma på mange vis den sjøsamiske kulturen hardast. Fornorskingstiltaka førte til at markørar som språk, klede og byggeskikk forsvann og den sjøsamiske kulturen vart meir og meir usynleg.

Samiske busetnader har i liten grad vorte innlemma på offisielle kart. Denne strategien med usynleggjering av samiske stadnamn var del av den offisielle fornorskingspolitikken frå andre halvdel av 1800-talet. Dei få samiske namna som er innlemma er i stor grad knytt til namn på fjell og vidder medan meir tettbygde område vert namngjevne på norsk. Dette kan igjen skapa eit inntrykk av at det samiske i Tromsø utelukkande er noko som har med reindrift å gjere, medan dei fastbuande sjøsamane si historie vert viska ut. Enkelte stadar var transformasjonen inn i ein norsk kulturell kontekst så total at mange heilt nyleg har oppdaga den samiske forhistoria til sine familiar.

Frå 1980-talet og framover har kunnskap auka og positive haldningar styrka seg til den sjøsamiske historia, til sjøsamiske røter og sjøsamisk kultur. Dette kjem mellom anna til uttrykk i revitalisering av samisk kultur, språk og tradisjonar. Ei særleg synleg haldningsendring er revitaliseringa av Romsa-Olggosvuotna gákti (Tromsø-Ullsfjord kofta) som fleire Tromsøværingar har teke i bruk. Denne kofta er rekonstruert mellom anna basert på historiske foto frå Tromsøområdet. Den rike samiske historia til Tromsø er enno ukjend for mange og vert ofte nedvurdert i det offentlege ordsiftet. Ved å løfte fram fortellingar om den sjøsamiske historia i Tromsøområdet har me eit håp om at kunnskap om sjøsamisk kultur, om kulturelle band mellom kyst og innland, kulturminne og naboskap vil styrka seg og inspirera til fleire djupdykk i den lokale historia. Vonleg vil desse fortellingane også gje meir kunnskap til det offentlege ordsiftet om Tromsøområdet si samiske historie.

Litteratur:

- Andresen, A. 1994. *Handelsfolk og fiskebønder 1794–1900. Troms gjennom 10 000 år*. Tromsø kommune.
- Brattrein, H. D. 1989–1990. *Karlsøy og Helgøy Bygdebok I–II. Folkeliv, næringsliv, samfunnsliv*. Karlsøy kommune, Hansnes.
- Hansen, L. I. 2013. Bodde det samer i Tromsø? Hva folketellingene forteller og ikke forteller. *Ottar* 2/2013. Norges arktiske universitetsmuseum, UiT.

Pedersen, A. K. 2013. Gállåferd – Kaldfjorden, eit tidlegare tospråkleg samisk-norsk samfunn. *Ottar* nr. 2/2013 Norges arktiske universitetsmuseum, UiT.

Larsen, A. 1950. *Om sjøsamene*. Oversatt av J. Qvigstad. Tromsø Museums årshæfter Vol. 70 (1947) Nr.2. Tromsø.

Qvigstad, J. 1909. (sm.m. K. B. Wiklund), *Dokumenter angaaende flytlapperne. Renbeite-kommisionen af 1907*, 2 bd. Kristiania.

Qvigstad, J. 1924 (sm.m. M. Olsen), *Finmarkens Amt* bd. 18 i O. Rygh: Norske Gaardnavne.

Qvigstad, J. 1935. *De lappiske stedsnavn i Troms fylke*. Institutt for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter XXVIII.

Storli, I. 2015. Høvdinger i et skiftende politisk landskap. *Ottar* nr. 2/2015. Norges arktiske universitetsmuseum, UiT.

Sveen, S. 2003. Boazosápmelas, boazu ja sutnu guohtoneanan - Reinen, reineieren og reinbeitelandet. En studie av reindriftssamisk landskapsbruk og landskapsforståelse, forankret i sommerlandet Stuoranjárga. Hovedfagsoppgave i arkeologi, UiT.

Forfatterne:

Ingrid Sommerseth er forskningsprofessor ved Norges arktiske universitetsmuseum. Ho er arkeolog og forskar på samiske historie frå jernalder til ny tid. Sommerseth er del av forskargruppa ArcArc på universitetsmuseet. Hennar arbeidsfelt er også forvaltning av

bergkunsten i Nord-Noreg

E-post: ingrid.sommerseth@uit.no

<https://orcid.org/0009-0009-0854-3345>

Trude Fonneland er professor i kulturvitskap ved Norges arktiske universitetsmuseum. Hennar forskningsinteresser er knytt til felte samisk museologi, religion, matkultur og turisme. Fonneland er del av forskargruppen SAMFORSK på universitetsmuseet og forskargruppa INREL (Indigenous Religions,

Global Networks) ved HSL-fakultetet.

E-post: trude.fonneland@uit.no

<https://orcid.org/0000-0002-4287-5441>